

ΜΟΥΣΕΙΑ, ΚΑΘΟΛΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ ΟΡΑΣΗΣ: ΜΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

MUSEUMS, UNIVERSAL DESIGN AND PEOPLE WITH VISION DISABILITY: AN ECOLOGICAL APPROACH

Βασίλειος Αργυρόπουλος
Αναπληρωτής Καθηγητής
Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
vassargi@uth.gr

Σταυρούλα Κατσαντώνη
Ειδικός Παιδαγωγός
Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
skatsantoni6@gmail.com

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αποβλέπει στη γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα στα άτομα με αναπηρία όρασης και τους χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως είναι τα μουσεία, έχοντας ως γνώμονα τις αρχές του καθολικού σχεδιασμού. Συγκεκριμένα, η εργασία αφορά σε μελέτη περίπτωσης και ως αντικείμενό της, αποτέλεσε η προσβασιμότητα των ατόμων με αναπηρία όρασης σε ένα μουσείο. Με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, αναδείχθηκαν τρία βασικά επίπεδα προσβασιμότητας: α. φυσική πρόσβαση, β. πρόσβαση στο πολιτισμικό αγαθό του μουσείου, και γ. πρόσβαση στις υπηρεσίες του μουσείου. Τέλος, τα αποτελέσματα ανέδειξαν την αναγκαιότητα για περαιτέρω έρευνα, κυρίως σε ποιοτικό επίπεδο, έτσι ώστε να χαρτογραφηθούν οι κύριοι παράγοντες που χαρακτηρίζουν ένα μουσείο προσβάσιμο απέναντι στους επισκέπτες με αναπηρία όρασης, επιτυγχάνοντας έτσι την άρση εμποδίων και την ενδυνάμωση του φαινομένου της κοινωνικής ένταξης.

Λέξεις κλειδιά

Καθολικός Σχεδιασμός, Αναπηρία Όρασης, Μουσεία, Κοινωνική ένταξη.

Abstract

The present study aims to bridge the gap between people with vision disability and sites of cultural heritage such as museums via the principles of Universal Design. More specifically, this study constitutes a case study which attempted to address accessibility issues regarding the access of visitors with vision disability in a museum. Based on the results, it was conjectured that three levels of accessibility seem to be crucial regarding the aforementioned access: a.

physical access, b. cultural access to the museum exhibits, and c. access to the museum services. Finally, the results from this study support that further research has to be done especially on qualitative basis to document critical components of accessible museums towards visitors with vision disability in order to remove barriers and empower social integration.

Key words

Universal Design, Visual Disability, Museums, Social Inclusion.

0. Εισαγωγή

Το ζήτημα της πρόσβασης των ατόμων με αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού, όπως τα μουσεία, φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα την επιστημονική κοινότητα τα τελευταία χρόνια, αφού μέσα από πολλές έρευνες που υλοποιούνται γίνεται ολοένα πιο φανερό ότι, το ζήτημα της αναπηρίας και της προσέγγισης των ατόμων με αναπηρία απασχολεί πολύ έντονα πολιτιστικούς φορείς, όπως είναι τα μουσεία (Σταματέλου & Χαραλαμπίδου, 2007). Τα τελευταία αρχίζουν να αναγνωρίζουν ότι, οι συχνοί επισκέπτες τους αποτελούν ένα μόνο μικρό ποσοστό του ποικιλόμορφου κοινού που θα ήθελαν να προσελκύσουν (MLA, 2004). Για το λόγο αυτό, τα μουσεία έχουν αρχίσει εντατικές συζητήσεις αναφορικά με την συμπερίληψη ενός νέου κοινού, την ισότιμη πρόσβαση, τον πολυδιάστατο χαρακτήρα της πρόσβασης και τους τρόπους άρσης των διαφορετικών εμποδίων στην πρόσβαση (Argyropoulos & Kanari, 2015).

Αυτή η αυξημένη ευαισθητοποίηση από τα μουσεία προς τα άτομα με αναπηρίες και την πρόσβασή τους σε αυτά, είναι απόρροια πολλών παραγόντων, όπως ο ρόλος που αναμένεται να έχουν τα μουσεία στον 21ο αιώνα, το κοινωνικό-ανθρωπολογικό πρότυπο για την αναπηρία, ο αντίκτυπος πολλών πολιτικών και κοινωνικών κινήσεων των ατόμων με αναπηρίες, καθώς και η επιρροή σχετικών νομοθεσιών που σχετίζεται με τις διακρίσεις και την ισότητα (Argyropoulos & Kanari, 2015). Το ερώτημα όμως που απορρέει είναι, πώς ένας πολιτιστικός θεσμός, όπως το μουσείο, θα κατορθώσει να παράσχει στα άτομα με αναπηρίες ίσες δυνατότητες και ευκαιρίες απόλαυσης των πολιτιστικών αγαθών, να συμβάλλει στη διεύρυνση των γνώσεων και εν τέλει στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους;

Για να καταστεί ένα μουσείο «ανοιχτό» στα άτομα με αναπηρίες δέουσα καθίσταται η υιοθέτηση της φιλοσοφίας του καθολικού σχεδιασμού από μέρους του. Ο καθολικός σχεδιασμός ή σχεδιασμός για όλους έχει τις απαρχές του στις δημογραφικές, νομοθετικές, οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές μεταξύ των ηλικιωμένων ανθρώπων και των ανθρώπων με αναπηρία σε όλο τον 20ο αιώνα (Story, Mueller & Mace, 1998). Στόχος του είναι η μεγαλύτερη δυνατή πρόσβαση από την ευρύτερη ομάδα πληθυσμού με τις λιγότερες μεταγενέστερες προσαρμογές. Σεβόμενος την ανθρώπινη διαφορετικότητα, θέτει τον άνθρωπο στο επίκεντρο της σχεδιαστικής διαδικασίας,

προωθώντας την ένταξη του σε όλες τις δραστηριότητες της ζωής (Mace, 1997). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο καθολικός σχεδιασμός στην εφαρμογή του, προσφέρει αξι-οπρέπεια, αυτονομία και επιλογή στον άνθρωπο. Διέπεται από ορισμένες αρχές, οι οποίες όταν εφαρμόζονται τα προϊόντα και τα περιβάλλοντα ανταποκρίνονται στις ανάγκες των δυναμικών χρηστών με μια ευρεία ποικιλία χαρακτηριστικών και η αναπηρία είναι μόνο ένα από τα πολλά χαρακτηριστικά που ένα άτομο μπορεί να έχει (Burgstahler, 2009). Οι αρχές αυτές είναι, η Δίκαιη Χρήση, η Ευελιξία στη Χρήση, η Απλή και Διαισθητική Χρήση, η Αντιληπτή Πληροφορία, η Ανοχή στο Λάθος, η Χαμηλή Σωματική Προσπάθεια, το Μέγεθος και ο Χώρος για Προσέγγιση και Χρήση (Mace, 1997, Story, 2001, Story, Mueller & Mace, 1998, The Center for Universal Design, 1997). Οι αρχές του καθολικού σχεδιασμού στοχεύουν σε μια προσπάθεια άρθρωσης έν-νοιας που ανταποκρίνεται στην ανθρώπινη ποικιλομορφία και σε όλες τις ειδικότητες σχεδιασμού (Story, Mueller & Mace, 1998).

Εστιάζοντας στα άτομα με αναπηρία όρασης, την πληθυσμιακή ομάδα που απα-σχολεί την παρούσα εργασία, σημαντική είναι η αναφορά του τρόπου υποστήριξής τους από τον καθολικό σχεδιασμό. Ο καθολικός σχεδιασμός αναγνωρίζει πως η όραση ποικίλει σημαντικά ανάλογα με την ηλικία, την αναπηρία, το περιβάλλον ή την ιδιαίτερη κατάσταση. Συνεπώς, στον πληθυσμό του σχεδιασμού μπορεί να πε-ριλαμβάνονται, παραδειγματικά, άτομα με τύφλωση, κληρονομική απώλεια όρασης, καταρράκτη, γλαύκωμα, αμφιβληστροειδίτιδα, πρεσβυωπία, τραυματισμούς των ματιών, εκφύλιση της ωχράς κηλίδας, άτομα που η προσοχή τους αποσπάται από ένα "υπερφωτωμένο" οπτικό περιβάλλον, άτομα που η λειτουργική τους όραση λειτουργεί αποτελεσματικότερα κάτω από χρωματιστό φωτισμό ή πολύ υψηλές ή πολύ χαμηλές συνθήκες φωτισμού. Επιπρόσθετα, ο καθολικός σχεδιασμός αναγνω-ρίζει πως τα άτομα διαφοροποιούνται στην ικανότητα αντίληψης των οπτικών ερε-θισμάτων. Πιο συγκεκριμένα, στην αντίληψη της οπτικής λεπτομέρειας με σαφήνεια, στην εστίαση σε αντικείμενα κοντά και μακριά, στο διαχωρισμό αντικειμένων από ένα υπόβαθρο, στην αντίληψη των αντικειμένων στο κέντρο και στα άκρα του οπτι-κού πεδίου. Καθώς επίσης, στην αντίληψη των αντιθέσεων στο χρώμα και τη φω-τεινότητα, στην προσαρμογή σε υψηλά και χαμηλά επίπεδα φωτισμού, στην παρακολούθηση κινητών αντικειμένων, στην κρίση αποστάσεων. Έτσι, ο καθολικός σχεδιασμός αποβαίνει αποτελεσματικός, εύχρηστος και ασφαλής για τα άτομα με αναπηρία όρασης (Story, Mueller & Mace, 1998).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τον Weisen (2008), οι φραγμοί που κα-λούνται να άρουν τα μουσεία είναι πολυδιάστατοι και αλληλοεξαρτώμενοι. Η προ-σπάθεια επαφής των μουσείων με τα άτομα με αναπηρίες είχε ως αφετηρία τη δημιουργία κατάλληλων υποδομών, εστιάζοντας, στις τεχνικές διευκολύνσεις, όπως ράμπες για αναπηρικά αμαξίδια, για την ασφαλή διακίνηση των επισκεπτών μέσα σε αυτά (Χάιτας & Τράντα, 2010). Η είσοδος των ατόμων με αναπηρίες στα μουσεία

μπορεί να είχε αφετηρία την προσπελασιμότητα των κτιρίων, αλλά δεν περιορίζεται εκεί. Σημαντική είναι, η δυνατότητα πρόσβασης των ατόμων με αναπηρίες στην πληροφορία που παρέχουν τα μουσεία, η οποία αφορά στην ουσία την ανάπτυξη διαφορετικών τρόπων επικοινωνίας στην αλληλεπίδραση του πολιτιστικού υλικού και των ατόμων με αναπηρίες, ώστε τα τελευταία να ξεναγούνται αβίαστα και με φυσικό τρόπο στις μόνιμες και στις προσωρινές εκθέσεις του μουσείου (Dufreney-Trinchinetti, 2004, Mineiro, 2010). Επίσης, τα μουσεία παρέχουν υπηρεσίες που βασίζονται στη διαπροσωπική επικοινωνία και η λειτουργικότητα αυτών των υπηρεσιών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εξασφάλιση της προσβασιμότητας. Πρόσβαση στις υπηρεσίες σημαίνει ότι, το προσωπικό και ιδίως το προσωπικό υποδοχής του μουσείου είναι κατάλληλα καταρτισμένο, ώστε οι επισκέπτες με αναπηρία όρασης όταν βρίσκονται στο μουσείο να νιώθουν ότι δεν υφίστανται διακρίσεις και ότι οι υπηρεσίες που έχουν σχεδιαστεί είναι αποτελεσματικές σε σχέση με τις ιδιαίτερες ανάγκες τους (Καλεσοπούλου, 2015).

Η επιδίωξη της εξασφάλισης καθολικά προσπελάσιμου μουσείου καθιστά αναγκαία την εκ των προτέρων καθολική σχεδιάσή του. Για να κατορθώσει ένα μουσείο να ενταχθεί κάτω από την «ομπρέλα» του προσβάσιμου μουσείου πρέπει να παρέχει σε μια σταθερή βάση, κτιριακή πρόσβαση, σημάνσεις και δυνατότητες προσανατολισμού, ευκαιρίες κατανόησης των αντικειμένων, των κειμένων των εκθέσεων και των προγραμμάτων, πολιτιστικό υλικό που να αντανακλά τα ενδιαφέροντα και τις επιθυμίες διαφορετικών ομάδων κοινού, φιλόξενη ατμόσφαιρα και εκπαιδευμένο προσωπικό (Σταματέλου & Χαραλαμπίδου, 2007). Δεν παραβλέπεται το γεγονός ότι, πρόκειται για ένα δύσκολο έργο για τα μουσεία, το οποίο για να αποβεί επιτυχές απαιτεί τη συνεργασία μεταξύ μουσείων και οργανισμών που ασχολούνται με την εκπαίδευση, την ανάπτυξη και την προστασία ατόμων με αναπηρία όρασης. Αυτή η ανάγκη συνεργασίας και αλληλεγγύης όμως, είναι η βάση στη γεφύρωση του κενού μεταξύ μουσείων και ατόμων με αναπηρία όρασης (Argygoroulos et al., 2016).

Με βάση τα παραπάνω και στη διαμορφωμένη ανάγκη να διερευνηθούν όσο γίνεται περισσότερο οι δυσκολίες που συναντούν οι επισκέπτες με αναπηρία όρασης στο χώρο του Μουσείου Χ, οργανώθηκε η παρούσα έρευνα. Το ερευνητικό ερώτημα επικεντρώνεται σε ζητήματα πρόσβασης και πλοήγησης των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο χώρο του Μουσείου Χ. Έτσι, διατυπώθηκε το ακόλουθο ερευνητικό ερώτημα:

Ποιες είναι οι δυσκολίες και τα επίπεδα πρόσβασης που συναντά ο επισκέπτης που έχει αναπηρία όρασης κατά την α. είσοδο και πλοήγηση του στο Μουσείο Χ, β. πρόσβαση του στο πολιτιστικό υλικό του Μουσείου Χ και γ. πρόσβαση του στις υπηρεσίες του Μουσείου Χ;

1. Μέθοδος

1.1. Δείγμα

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται στο πλαίσιο της μελέτης περίπτωσης (case study). Δείγμα της έρευνας, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε βολική δειγματοληψία, αποτέλεσαν, ένας χώρος, το Μουσείο Χ (για λόγους ανωνυμίας χρησιμοποιήθηκε το ψευδώνυμο «Μουσείο Χ»), καθώς και άτομα, οι υπάλληλοι της Εφορείας Αρχαιοτήτων και του Μουσείου Χ.

Το δείγμα ατόμων της έρευνας, αποτέλεσαν έξι άτομα που εργάζονταν στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ. Τα άτομα αυτά, συνέβαλαν στη διεκπεραίωση συνεντεύξεων και εργάζονταν σε διαφορετική θέση στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ. Οι συμμετέχοντες κάλυπταν μία ευρεία περιοχή διεπιστημονικότητας και συγκεκριμένα συμμετείχαν: μια αρχιτέκτονας-μηχανικός (ΑΜ), ένας αρχιφύλακας-επόπτης ασφαλείας (ΑΕ), δύο αρχαιολόγοι (ΑΡ1, ΑΡ2), μία συντηρήτρια έργων τέχνης και αρχαιοτήτων (ΣΕ) και η προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων (ΠΕ). Σημειώνεται ότι, λήφθηκαν υπόψη όλες οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων, μέσα από τη διαδικασία της ανωνυμίας.

1.2. Πλαίσιο Μουσείου Χ

Το υπό μελέτη Μουσείο Χ, είναι ένα νέο, σύγχρονο μουσείο, αφού τα πρώτα του θεμέλια τοποθετήθηκαν το 1996 ενώ το άνοιγμα των πυλών του στο κοινό έγινε το Νοέμβριο του 2015. Αναφέρεται ότι, το Μουσείο Χ είναι κτισμένο σε έναν κατάφυτο λόφο, σε μία έκταση 54 στρεμμάτων. Το στήσιμο των εκθεσιακών ενότητων του Μουσείου Χ δεν περιορίζεται σε μια απλή χρονολογική παράθεση, αλλά ορίζεται από οριζόντιες θεματικές παραμέτρους, όπως εξουσία, θεσμοί, κοινωνία, οικονομία, που είναι παρούσες σε όλες τις ενότητες της μόνιμης έκθεσης και λειτουργούν ενοποιητικά. Η μόνιμη έκθεση, περιλαμβάνει έντεκα ενότητες, που παρουσιάζουν αρχαιολογικά ευρήματα, με αφετηρία την Παλαιολιθική Εποχή και τέλος την Οθωμανική Περίοδο. Σε κάθε ενότητα κυριαρχεί ένα κεντρικό μήνυμα, που χαρακτηρίζει όλη την περίοδο και συγχρόνως απασχολεί τον άνθρωπο διαχρονικά.

1.3. Μέθοδοι Συλλογής Δεδομένων

Στην παρούσα έρευνα, αποφασίστηκε η συλλογή των δεδομένων να γίνει με τη χρήση δύο μεθόδων: (α) της δομημένης παρατήρησης και (β) της ημι-δομημένης συνέντευξης. Στην ουσία έγινε προσπάθεια συλλογής δεδομένων από διαφορετικές πηγές με στόχο τη σύγκριση και διασταύρωση πληροφοριών (τριγωνοποίηση).

(α) το εργαλείο της δομημένης παρατήρησης. Η παρατήρηση του Μουσείου Χ δομήθηκε πάνω σε τρεις βασικούς άξονες. Ο πρώτος άξονας αφορά το χώρο του

Μουσείου Χ, δηλαδή, παρατηρούνται η τοποθεσία στην οποία βρίσκεται και οι εγκαταστάσεις που διαθέτει στον εξωτερικό καθώς και στον εσωτερικό του χώρο, όπου συμβάλλουν στην φυσική πρόσβαση των επισκεπτών σε αυτό. Ο δεύτερος άξονας συνδέεται με το πολιτισμικό υλικό του Μουσείου Χ, όπου παρατηρείται ο εκθεσιακός χώρος, καταγράφονται οι θεματικές ενότητες, τα αρχαιολογικά ευρήματα, ουσιαστικά όλα εκείνα τα στοιχεία που υπάρχουν σε αυτόν και επιτρέπουν στον επισκέπτη την πρόσβαση στην πολιτισμική κληρονομιά που διαφυλάσσει το Μουσείο Χ. Ο τρίτος και τελευταίος άξονας σχετίζεται με τις υπηρεσίες του Μουσείου Χ, καταγράφονται, δηλαδή, οι υπηρεσίες που διαθέτει το Μουσείο Χ και συντελούν στην εξυπηρέτηση και ανταπόκριση των αναγκών των επισκεπτών του. Ακολουθεί συγκεντρωτικός πίνακας, με τους άξονες, τις κεντρικές έννοιες και τις λέξεις κλειδιά, που συνέθεσαν το πρωτόκολλο παρατήρησης της έρευνας.

Πίνακας 1: Πρωτόκολλο συστηματικής παρατήρησης

Άξονες Παρατήρησης	Κύριες θεματικές	Λέξεις/φράσεις κλειδιά
Φυσική πρόσβαση	<ul style="list-style-type: none"> • είσοδος • εξωτερικός χώρος • μετάβαση από τον έξω στον έσω χώρο και αντιστρόφως • εσωτερικός χώρος 	τοποθεσία, συστέγαση, μέσα μαζικής μεταφοράς, σημάσεις, ράμπες, απτικές διαδρομές, ανελκυστήρες, αναβατόρια, καθίσματα, ασφαλείς-άνετοι χώροι, χώροι στάθμευσης οχημάτων ΑμεΑ, υψομετρικές διαφορές, αριθμός εισόδων, κεντρική είσοδος, πόρτες, αριθμός ορόφων, δάπεδο, σκύλοι οδηγοί, συνοδοί ΑμεΑ, αριθμός αιθουσών, φωτισμός, W.C. ΑμεΑ, ηχητικές σημάσεις, χρωματικές αντιθέσεις, χάρτης αφής.
Πρόσβαση στην πληροφορία	<ul style="list-style-type: none"> • εκθέματα • γραπτή πληροφορία 	απτική διερεύνηση εκθεμάτων, αυθεντικά ή/και αντίγραφα εκθέματα, προπλάσματα, μακέτες, εκμαγεία, υλικό εκθεμάτων, προθήκες, φωτισμός, ενημερωτικό φυλλάδιο, λεζάντες, επεξηγηματικές πινακίδες σε μεγαλογράμματη γραφή με χρωματική αντίθεση και γραφή braille, εξοπλισμός μεγέθυνσης, ξεναγός, ακουστικό σύστημα ξενάγησης, μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα.
Πρόσβαση στις υπηρεσίες	<ul style="list-style-type: none"> • υπηρεσίες • ανθρώπινο δυναμικό 	ωράριο λειτουργίας, τιμή εισιτηρίου, χώρος υποδοχής, εκδοτήριο εισιτηρίων, βεσιτάριο, αναψυκτήριο, προσωπικό ΑμεΑ, γραφείο εξυπηρέτησης ΑμεΑ, εκπαιδευμένο προσωπικό.

(β) το εργαλείο της ημιδομημένης συνέντευξης. Ο οδηγός των ημιδομημένων συνεντεύξεων αποτελείτο από πέντε άξονες, από τους οποίους προέκυψαν εννέα, συνολικά, ερωτήσεις. Ο πρώτος άξονας εμπεριέχει ερωτήσεις που συμβάλλουν στη γνώση των αντιλήψεων των συνεντευξιαζόμενων, για τα άτομα με αναπηρίες και τη θέση τους στην κοινωνία, καθώς και για τον όρο προσβάσιμο μουσείο. Ο δεύτερος άξονας αποτελείται από ερωτήσεις, οι οποίες βοηθούν στην άντληση πληροφοριών για την κατάσταση προσβασιμότητας στο Μουσείο Χ, και συγκεκριμένα για τις ομάδες των επισκεπτών που μπορεί αυτό να προσεγγίσει. Ο τρίτος άξονας περιλαμβάνει ερωτήσεις που αφορούν την φυσική πρόσβαση, δηλαδή, την προσβασιμότητα των ατόμων με αναπηρία όρασης στο χώρο -εξωτερικό και εσωτερικό- του Μουσείου Χ. Ο τέταρτος άξονας ενέχει ερωτήσεις για την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία όρασης στο πολιτισμικό υλικό που διαφυλάσσει το Μουσείο Χ, ενώ ο πέμπτος και τελευταίος άξονας διαθέτει μια ερώτηση, όπου οι συνεντευξιαζόμενοι κάνουν προτάσεις για τη βελτίωση της προσβασιμότητας των ατόμων με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ. Ακολουθεί συγκεντρωτικός πίνακας, με τους άξονες, τις κεντρικές έννοιες και τις λέξεις κλειδιά, που συνέθεσαν το πρωτόκολλο συνέντευξης της έρευνας.

Πίνακας 2. Πρωτόκολλο συνέντευξης

Άξονες συνέντευξης	Κύριες θεματικές	Λέξεις/φράσεις κλειδιά
Αντιλήψεις	<ul style="list-style-type: none"> • ΑμεΑ • Προσβάσιμο μουσείο 	γνώση, οριοθέτηση όρων, αποδοχή, αποκλεισμός.
Επισκέπτες	<ul style="list-style-type: none"> • Ετερογενείς ομάδες επισκεπτών • Επισκέπτες με αναπηρία όρασης 	επισκέπτες που διαφέρουν στην ηλικία, την αναπηρία, τη μόρφωση, τη γλώσσα, το εισόδημα, την κοινωνική τάξη, την εθνική και φυλετική προέλευση.
Φυσική πρόσβαση	<ul style="list-style-type: none"> • είσοδος • εξωτερικός χώρος • μετάβαση από τον έξω στο έσω χώρο και αντιστρόφως • εσωτερικός χώρος 	προσπελάσιμη είσοδος, προσανατολισμός, αυτόνομη κίνηση στο χώρο, χώρος ελεύθερος εμποδίων.
Πρόσβαση στην πληροφορία	<ul style="list-style-type: none"> • εκθέματα • γραπτή πληροφορία 	πολυαισθητηριακή προσέγγιση της πληροφορίας (οπτική, απτική, ακουστική, οσφρητική), αντίληψη και κατανόηση της πληροφορίας.
Προτάσεις	<ul style="list-style-type: none"> • φυσική πρόσβαση • πρόσβαση στην πληροφορία • πρόσβαση στις υπηρεσίες 	άρση εμποδίων, πρακτικές διαφοροποίησης και συμπερίληψης, παροχή ίσων ευκαιριών.

2. Αποτελέσματα

Η καταγραφή των αποτελεσμάτων έδειξε ότι, το Μουσείο Χ επιδέχεται ποικίλες προσαρμογές για να ανταποκριθεί στα πρότυπα του καθολικού σχεδιασμού και να εξασφαλίσει την πρόσβαση -φυσική πρόσβαση, πρόσβαση στο πολιτισμικό υλικό, πρόσβαση στις υπηρεσίες- στον επισκέπτη με αναπηρία όρασης, αν και παρουσιάζονται ορισμένα στοιχεία σε αυτό που συναινούν στην πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης.

2.1. Φυσική πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ

Η φυσική πρόσβαση, η είσοδος και πλοήγηση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο χώρο -εξωτερικό και εσωτερικό- του Μουσείου Χ, δε φαίνεται να επιτυγχάνεται, παρά σε μικρό βαθμό, έως την χρονική περίοδο της διεξαγωγής της παρούσας ερευνητικής μελέτης. Συγκεκριμένα, στο Μουσείο Χ δεν έχει λυθεί το ζήτημα του κόμβου, σημείου συνάντησης πολλών οδικών αρτηριών, γεγονός που καθιστά δύσκολη και κυρίως επικίνδυνη την προσέλευση του εκάστοτε επισκέπτη, όχι μόνον του επισκέπτη με αναπηρία όρασης, στο Μουσείο Χ. Σε αυτό φαίνεται να συνάδουν τα ευρήματα της δομημένης παρατήρησης και των συνεντεύξεων των ανθρώπων που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη αντίληψη: «...δεν είναι σωστή η πρόσβαση του αυτή τη στιγμή. Περιμένουμε να ολοκληρωθεί ο κόμβος, για να έχουμε μία ασφαλή πρόσβαση στο μουσείο...» (ΑΡ 1).

Σχετικά με τον αύλειο χώρο του Μουσείου Χ, έχουν πραγματοποιηθεί βήματα για τη φυσική πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης, δηλαδή, ως επί το πλείστον οι υψομετρικές διαφορές έχουν εξομαλυνθεί και έχουν τοποθετηθεί στο έδαφος απτικές πλάκες διαδρομών, οι οποίες βοηθούν τον επισκέπτη να πραγματοποιήσει μία σύντομη περιήγηση στον αύλειο χώρο, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι, ο επισκέπτης με αναπηρία όρασης δύναται να προσανατολιστεί και να κινηθεί αυτόνομα σε αυτόν. Αυτό επιβεβαιώνεται από τις ακόλουθες αντιλήψεις: «...είναι υπό διαμόρφωση, όλος ο περιβάλλον χώρος... θα έλεγα κατά ένα ποσοστό 80% όχι κατά 100%, και σίγουρα σε κάποια σημεία θα χρειαζότανε έναν συνοδό...» (ΑΜ). Ωστόσο, οι περισσότεροι των ανθρώπων που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ (4/6) φάνηκε να υποστηρίζουν ότι, η περιήγηση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στον αύλειο χώρο του Μουσείου Χ καθίσταται εφικτή, με την παράθεση της ακόλουθης αντίληψης: «...εξωτερικά υπάρχουν οι οδηγοί, οπότε δε θα έχουν πρόβλημα...» (ΑΡ 1).

Για την έλευση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στον εσωτερικό χώρο του Μουσείου Χ, πρόσβαση παρέχει μόνον η κεντρική είσοδος, με τις απτικές πλάκες

διαδρομών και τον ανελκυστήρα. Εφ' όσον οι επισκέπτες με αναπηρία όρασης εισέλθουν στον εσωτερικό χώρο του Μουσείου Χ, επαφίενται στο/στη συνοδό τους. Παρ' ότι ο εκθεσιακός χώρος είναι ισόγειος και διατίθεται ανελκυστήρας για τη μετάβαση στο χώρο υγιεινής των ΑμεΑ, απουσιάζουν, έως την χρονική περίοδο που έλαβε χώρα η παρούσα έρευνα, οι απτικές διαδρομές από κάθε μέρος του εσωτερικού χώρου, καθώς και ο χάρτης αφής, ώστε οι επισκέπτες με αναπηρία όρασης να κατορθώσουν να δημιουργήσουν νοητική αναπαράσταση του χώρου για να προσανατολιστούν και να κινηθούν αυτόνομα σε αυτόν. Αυτό επαληθεύεται και από τις ακόλουθες αντιλήψεις: «...μας λείπει ο ειδικός διάδρομος που θα μπορούσε να τους κατευθύνει... οπότε, αυτή τη στιγμή για να προσανατολιστούν μόνο με το συνοδό ή αν ζητήσει βοήθεια από το φύλακα...» (ΠΕ), «...από μόνοι τους, δε νομίζω ότι θα βοηθηθούν, δηλαδή, δε θα μπορέσουν να γυρίσουν όλο τον εκθεσιακό χώρο... γιατί δεν υπάρχουν τα ηχητικά σήματα, για να τους οδηγήσουν κάπου...» (ΣΕ), «...δεν υπάρχει κάποια κάτοψη του μουσείου, είτε με απτικά, είτε με χρώμα, ώστε να δείχνει πως μπορεί να κινηθεί ένα άτομο, νομίζω ότι τα τυφλά άτομα χρειάζονται συνοδό οπωσδήποτε...» (ΑΡ 2).

2.2. Πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο πολιτισμικό υλικό του Μουσείου Χ

Ως προς την πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο πολιτισμικό υλικό του Μουσείου Χ, φαίνεται να έχει υπάρξει πρόβλεψη. Όλοι οι επισκέπτες, όχι μόνον οι επισκέπτες με αναπηρία όρασης, επιτρέπεται να ψηλαφίσουν ένα σχετικά μεγάλο αριθμό αυθεντικών εκθεμάτων (N=47). Οι δράσεις αυτές που αφορούσαν την απτική πρόσβαση σχετίζονται με αντιλήψεις όπως: «...τα απτικά, η ενότητα των απτικών, έχει να κάνει με τους ανθρώπους με πρόβλημα όρασης... έτσι μπορούν να έχουνε μία επαφή με το αντικείμενο απτική...» (ΣΕ). Σε αυτό το σημείο, αξίζει να αναφερθεί και η αντίληψη ενός από τους ανθρώπους που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ, σχετικά με το είδος των εκθεμάτων που επελέγησαν να προσεγγίζονται δια της αφής: «...νομίζω ότι είμαστε το μοναδικό μουσείο, νομίζω δεν είμαι σίγουρη, το οποίο έχει αυθεντικά αντικείμενα στα απτικά... η προσωπική μου άποψη είναι διαφορετική, ότι θα πρεπε να είναι αντίγραφα... γιατί μπορεί κάποια από αυτά να είναι μοναδικά αντικείμενα και μπορεί να σπάσουνε οποιαδήποτε στιγμή ή άλλος μπορεί να έχει τα χέρια του λερωμένα, με το λίπος του χεριού καταστρέφονται, γενικώς, δεν είναι να τα πιάνεις πάρα πολύ...» (ΣΕ). Από κάθε ενότητα συνεπώς, εν εξαιρεσει της πρώτης ενότητας, έχει επιλεγεί ένας αντιπροσωπευτικός αριθμός εκθεμάτων, λίθινων, κεραμικών, μεταλλικών, ψηφιδωτών, για απτική διερεύνηση. Ωστόσο, στο Μουσείο Χ διαφυλάσσεται ένας πλούτος ευρημάτων, στα οποία δεν προβλέπεται πρόσβαση για τους επισκέπτες με αναπηρία όρασης.

Αναφορικά με την πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στη γραπτή πληροφορία του Μουσείου Χ, αυτή πραγματώνεται με τα κείμενα braille, που βρίσκονται σε κάθε ενότητα. Αυτό επιβεβαιώνεται από την ακόλουθη αντίληψη: «...έχουμε τις πινακίδες, μια πινακίδα με γραφή braille, με τα κυριότερα ζητήματα της κάθε μίας από τις έντεκα ενότητες...» (ΠΕ). Επισημαίνεται ότι, τα κείμενα braille πληροφορούν τον επισκέπτη με αναπηρία όρασης για την ενότητα στην οποία τοποθετούνται χρονολογικά τα εκθέματα και όχι για τα ίδια τα εκθέματα. Αυτό έχει ως απόρροια ο επισκέπτης με αναπηρία όρασης να μην γνωρίζει το προς ψηλάφηση έκθεμα. Σε αυτό φαίνεται να συναινούν δυο από τους ανθρώπους που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ (2/6) παραθέτοντας την ακόλουθη αντίληψη: «...υπάρχουν οι πινακίδες braille σε κάθε ενότητα για τους τυφλούς και επίσης σε κάθε ενότητα υπάρχουν τα απτικά αντικείμενα τα οποία μπορούν να πιάσουν... με τη βοήθεια βέβαια και κάποιου ξεναγού που θα τους δώσει περισσότερες πληροφορίες για το αντικείμενο, για το υλικό και για τη χρήση του...» (ΑΡ 2). Σημειώνεται ότι, το Μουσείο Χ, έως την χρονική περίοδο της διεκπεραίωσης της παρούσας ερευνητικής μελέτης, δεν εξασφαλίζει στους επισκέπτες με μερική απώλεια όρασης πρόσβαση στη γραπτή πληροφορία, αφού κανένα επεξηγηματικό κείμενο καθώς και λεζάντα εκθέματος δε διατίθεται σε μεγαλογράμματη γραφή με ή χωρίς χρωματική αντίθεση. Χαρακτηριστική είναι η αντίληψη που παρατίθεται ακολούθως: «...ειδικότερα, θα μπορούσε να υπάρχει η προσβασιμότητα στα άτομα με προβλήματα όρασης, να υπάρχουν οι υποκατηγορίες... είτε τα άτομα που έχουν ολικά χάσει την όρασή τους ή αυτοί οι οποίοι βλέπουν με δυσκολία, να υπάρχουν οι απαραίτητες προδιαγραφές, έτσι ώστε να μπορούν να αναγνώσουν ένα αντικείμενο, είτε με πινακίδες braille, είτε με μεγαλογράμματη γραφή...» (ΑΡ 2).

Στο Μουσείο Χ, σημειώνεται επιπρόσθετα ότι, δεν υλοποιούνται έως την χρονική περίοδο της παρούσας έρευνας μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα για μαθητές με αναπηρία όρασης, καθώς και με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ευρύτερα, γεγονός που επιβεβαιώνουν όλοι οι άνθρωποι που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ: «Για άτομα με ειδικές ανάγκες όχι... γενικά υπάρχουν για τη μαθητική κοινότητα...» (ΠΕ).

2.3. Πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στις υπηρεσίες του Μουσείου Χ

Το Μουσείο Χ φαίνεται να παρέχει κλασσικού τύπου υπηρεσίες, όπως χώρος υποδοχής με εκδοτήριο, βεσιτάριο, πωλητήριο, αναψυκτήριο, χώρος υγιεινής, χώρος υγιεινής ΑμεΑ. Επίσης, διατίθενται ξεναγοί, οι οποίοι πληροφορούν ομάδες επισκεπτών για το πολιτισμικό υλικό που διαφυλάσσει το Μουσείο Χ, κατόπιν συνεννόησης. Το προσωπικό του Μουσείου Χ αν και δεν έχει επιμορφωθεί ως προς την προσέγγιση

και την εξυπηρέτηση των επισκεπτών με αναπηρίες, εμφανίζεται πρόθυμο να συμβάλει σε μια ευχάριστη περιήγησή τους στο χώρο του Μουσείου Χ. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη αντίληψη: «...το άτομο μπορεί να εξυπηρετηθεί από τους φύλακές μας...» (ΕΑ).

Ολοκληρώνοντας την καταγραφή των αποτελεσμάτων για τη δυνατότητα πρόσβασης ενός επισκέπτη με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ, αξιοσημείωτες είναι οι απόψεις των ανθρώπων που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ, αναφορικά με την οριοθέτηση του όρου «προσβάσιμο μουσείο». Οι περισσότεροι των ανθρώπων που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ (4/6) ταύτισαν τον όρο πρόσβαση με την φυσική πρόσβαση αναφέροντας τις ακόλουθες αντιλήψεις: «Προσβάσιμο είναι το μουσείο στο οποίο μπορεί κάποιος να φτάσει εύκολα, να έχει σωστή σήμανση μέσα στην πόλη και έξω από αυτή, ώστε κάποιος να το βρίσκει... να έχει ένα ασφαλές parking, μία ασφαλή είσοδο...» (ΑΡ 1), «...να υπάρχουν οι απαραίτητες ράμπες, να υπάρχει ασανσέρ, αναβατόριο, να μπορούν να κινηθούν μέσα στο χώρο της έκθεσης, να είναι δηλαδή ελεύθεροι εμποδίων οι χώροι της έκθεσης...» (ΑΡ 2), «...να υπάρχουν βασικά τουαλέτες, έτσι ώστε να μπορούν να εξυπηρετηθούν...» (ΑΜ). Μόνον δύο από τους ανθρώπους που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ φάνηκε να αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν κι άλλων ειδών προσβασιμότητες. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη αντίληψη: «...υπάρχουν πολλών ειδών προσβασιμότητες στα μουσεία... προσβασιμότητα σε όλους σημαίνει μέχρι και το να μην γράφουμε πολύ δύσκολα κείμενα, γιατί έτσι απωθούμε μια μεγάλη μερίδα κοινού...» (ΠΕ).

3. Συζήτηση Αποτελεσμάτων

Στη μελέτη του Μουσείου Χ υιοθετήθηκε η θεωρία των οικολογικών συστημάτων, έχοντας υπόψη πως, το μουσείο είναι ένα κοινωνικό-οικολογικό σύστημα, ως επίσημο κοινωνικό πλαίσιο κάθε κράτους. Ο Bronfenbrenner (1989) στη θεωρία του αναφέρει ότι, οι άνθρωποι αναπτύσσονται ανάλογα με το περιβάλλον τους, το οποίο μπορεί να περιλαμβάνει την κοινωνία ως σύνολο και την περίοδο κατά την οποία ζουν οι άνθρωποι, γεγονός που θα επηρεάσει την ανάπτυξη τους.

Το περιβάλλον περιλαμβάνει τέσσερα αλληλένδετα συστήματα (μικροσύστημα, μεσοσύστημα, εξωσύστημα, μακροσύστημα). Ως σύστημα ορίζεται μια συγκριτικά οριοθετημένη δομή που αποτελείται από αλληλεπιδρώντα, αλληλένδετα ή αλληλεξαρτώμενα στοιχεία που αποτελούν ένα σύνολο (Susser & Susser, 1996). Η σκέψη των συστημάτων υποστηρίζει ότι, ο μόνος τρόπος για την πλήρη κατανόηση ενός γεγονότος είναι η κατανόηση των μερών του σε σχέση με το σύνολο. Ουσιαστικά, είναι η διαδικασία κατανόησης του τρόπου με τον οποίο τα πράγματα αλληλεπιδρούν μέσα σε ένα σύνολο. Τα συστήματα είναι κεντρικά στα οικολογικά μοντέλα.

Τα οικολογικά μοντέλα εφαρμόζονται στις διαδικασίες και τις συνθήκες που διέπουν τη δια βίου πορεία της ανθρώπινης ανάπτυξης στο πραγματικό περιβάλλον, στο οποίο ζουν οι άνθρωποι. Ειδικότερα, τα κοινωνικό-οικολογικά μοντέλα δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στα κοινωνικά, θεσμικά και πολιτιστικά πλαίσια των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος (McLaren & Hawe, 2005).

Υιοθετώντας τη θεωρία των οικολογικών συστημάτων στην παρούσα εργασία, παρατηρείται ότι, το μουσείο επηρεάζει πτυχή ανάπτυξης του ανθρώπου, αφού αποτελεί μέσο πολιτιστικής ανάπτυξης, που βοηθά τον άνθρωπο να γνωρίσει το πολιτιστικό του παρελθόν και να διαμορφώσει την πολιτιστική του ταυτότητα. Μελετώντας τα δομικά χαρακτηριστικά του Μουσείου Χ, τα αντικείμενά του, τις δράσεις που λαμβάνουν χώρα στο Μουσείο Χ και τους ανθρώπους του, γίνεται φανερό αν προάγει την ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητας των επισκεπτών του. Ειδικότερα, ερευνώντας αν οι πρακτικές που έχει υιοθετήσει και εφαρμόζει το Μουσείο Χ συγκλίνουν με τις αρχές του καθολικού σχεδιασμού καθίσταται αντιληπτό, αν επιτυγχάνεται η ανάπτυξη πολιτιστικής ταυτότητας στους επισκέπτες με αναπηρία όρασης.

Για τον αυτό σκοπό συλλέχθηκαν δεδομένα. Και αρχύτερα παρουσιάστηκαν ευρήματα, ως προς τη δυνατότητα πρόσβασης που έχει ένας επισκέπτης με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ. Ακολούθως διατυπώνονται ερμηνείες γι' αυτά τα ευρήματα. Αφετηρία στην ερμηνεία των ευρημάτων είναι, η φυσική πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ. Η καταγραφή των αποτελεσμάτων έδειξε ότι, καθίσταται δυσχερής, έως την χρονική περίοδο της διεξαγωγής της παρούσας ερευνητικής μελέτης, η είσοδος και πλοήγηση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ. Μια ματιά στη βιβλιογραφία άλλωστε, αρκεί για να επιβεβαιώσει την παρουσία τεχνητών φραγμών στην διακίνηση των ΑμεΑ, σε όλα τα δημοσία κτίρια, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτιστικών κτιρίων, όπως τα μουσεία. Από την ίδρυση του πρώτου κίολας μουσείου του ελληνικού κράτους, που πραγματοποιήθηκε στις 21 Οκτωβρίου του 1829, μέχρι και την τελευταία τριακονταετία περίπου, δεν λαμβάνονταν καμία ιδιαίτερη μέριμνα για την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία στα μουσεία, καμία απολύτως πρόβλεψη για την διευκόλυνση της κίνησή τους σε αυτά (Βουδούρη, 2003). Το θέμα απλώς αγνοούνταν, αφού τα ίδια τα ΑμεΑ αγνοούνταν από το ελληνικό κράτος. Το θέμα της φυσικής πρόσβασης των ΑμεΑ, άρχισε να αντιμετωπίζεται με υπευθυνότητα το Υπουργείο Πολιτισμού το 1993, όπου ελαβε πρόνοια όλα τα νέα μουσεία να διαθέτουν τις τεχνικές διευκολύνσεις που απαιτούνται για την διακίνηση των ΑμεΑ, παραδειγματικά ράμπες για αναπηρικά αμαξίδια, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο ενδιαφέρον για τη δημιουργία κατάλληλης υποδομής στα μουσεία (Ρωμιοπούλου, 1997).

Λίγα χρόνια αργότερα, καθιερώθηκε και η ύπαρξη πρόσβασης στα υφιστάμενα κτίρια με χρήση κοινού, πέραν των νέων κτιρίων που προβλεπόταν μέχρι πρότινος.

Η τροποποίηση αυτή, συμπληρώθηκε με προδιαγραφές εφαρμογής της πρόσβασης σε υφιστάμενα κτίρια και σε υπαίθριους κοινόχρηστους χώρους (Λεβέντη, 2004). Σημειώνεται ότι, τα περισσότερα των υφιστάμενων μουσείων δεν διαθέτουν καμία είδους παροχή στο χώρο τους για την πρόσβαση των ΑμεΑ έως τις αρχές του 21ου αιώνα. Το Υπουργείο Πολιτισμού από την πλευρά του, προκειμένου να άρει όσο το δυνατόν τα εμπόδια φυσικής πρόσβασης των ΑμεΑ στα μουσεία, έθεσε σε εφαρμογή τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων μουσείων. Ωστόσο, σήμερα η φυσική πρόσβαση των ΑμεΑ στα μουσεία του Υπουργείου Πολιτισμού ποικίλλει, λόγω και των κτιριακών ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζονται στο καθένα από αυτά. Στις παροχές φυσικής πρόσβασης, που υφίστανται στα περισσότερα ελληνικά μουσεία, συγκατατάσσονται, ράμπες, ανελκυστήρες, χώροι υγιεινής ΑμεΑ, χαμηλά γκισέ, ειδικές σημάνσεις, χώροι στάθμευσης (Αθανασιάδου, 2004 Νάκου, 2015, Χούλια - Καπελώνη & Μπουτοπούλου, 2004).

Βάση της προαναφερθείσας αναφοράς καθίσταται σαφές πως, τα μουσεία της χώρας είναι προσιτά μόνον στα άτομα με κινητική αναπηρία. Φαίνεται πως, το μεγαλύτερο βάρος έχει δοθεί στην εφαρμογή των προδιαγραφών για την πρόσβαση των ατόμων με κινητική αναπηρία, ενώ για άλλες μορφές αναπηρίας, όπως η αναπηρία όρασης, η εφαρμογή των προδιαγραφών για την πρόσβαση τους είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Μόνον δύο μουσεία σε όλη τη χώρα διαθέτουν απτική διαδρομή στον εκθεσιακό τους χώρο. Συνεπώς, το αποτέλεσμα της παρούσας έρευνας, ότι καθίσταται δυσχερής η πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο χώρο του Μουσείου Χ, φαίνεται να συνάδει με τη βιβλιογραφία. Το Μουσείο Χ, είναι ένα ακόμη μουσείο που καθιστά το χώρο του προσβάσιμο στους επισκέπτες με κινητική αναπηρία, αφού διαθέτει ανελκυστήρες, χώρο υγιεινής ΑμεΑ, εκθεσιακό χώρο σε ένα επίπεδο και έχει κατορθώσει να εξομαλύνει ως επί το πλείστον τις υψομετρικές διαφορές. Για τους επισκέπτες, όμως, με αναπηρία όρασης, ο χώρος του Μουσείου Χ δεν είναι εξ' ολοκλήρου προσβάσιμος έως την χρονική περίοδο της παρούσας έρευνας, αφού παρ' ότι στον εξωτερικό χώρο διατίθενται απτικές διαδρομές, στον εσωτερικό χώρο δεν λαμβάνονται οι προδιαγραφές για την κίνηση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης.

Εστιάζοντας εν συνεχεία στην πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο πολιτισμικό υλικό του Μουσείου Χ, που αναφέρεται στην πρόσβαση, είτε στα εκθέματα, είτε στη γραπτή πληροφορία, έγινε φανερό στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων, ότι έχει ληφθεί πρόνοια από το Μουσείο Χ. Ωστόσο, αυτό δε συνεπάγεται ότι, ένας επισκέπτης δύναται να γευθεί την πολιτιστική κληρονομιά που διαφυλάσσει το Μουσείο Χ, αφού εκλείπουν αρκετά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την ακόλουθη αντίληψη: «...υπάρχουν τα απτικά αντικείμενα τα οποία μπορούν να τα πιάσουνε... με τη βοήθεια βέβαια και κάποιου ξεναγού που θα τους δώσει περισσότερες πληροφορίες για το αντικείμενο,

για το υλικό και για την χρήση του...» (AP 2). Γεγονός όμως, που χρήζει ιδιαίτερης σημασίας, είναι πως έχει ληφθεί πρόνοια μόνον για τους επισκέπτες με ολική απώλεια όρασης και όχι για τους επισκέπτες με μερική απώλεια όρασης. Καταδεικνύεται κατ' αυτόν τον τρόπο ότι, το Μουσείο Χ δεν αναγνωρίζει πως ο πληθυσμός των ατόμων με αναπηρία όρασης χαρακτηρίζεται από μεγάλη ετερογένεια και ότι η όραση στα άτομα με αναπηρία όρασης ποικίλει, αφού ακόμη και στην περίπτωση που δύο άτομα εμφανίζουν τον ίδιο βαθμό οπτικής απώλειας, βλέπουν τελείως διαφορετικά, διότι έχουν καλλιεργημένη με τελείως διαφορετικό τρόπο τη λειτουργική τους όραση (Αργυρόπουλος, 2011, Corn, DePriest & Erin 2000, Huebner, 2000).

Το αποτέλεσμα, ωστόσο, της παρούσας μελέτης φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τη βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, η πρόσβαση των ΑμεΑ στα μουσεία είναι συνδεδεμένη με τα εκπαιδευτικά προγράμματα. Μόλις το 1990, το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας προχώρησε στη σύνταξη και εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τη γνωριμία των ατόμων με αναπηρίες με την πολιτιστική κληρονομιά, για τα οποία μέχρι πρότινος τα μουσεία ήταν τόπος άγνωστος (Πίνη, 2004). Διστακτικά, τα ελληνικά μουσεία άρχισαν να υλοποιούν εκπαιδευτικά προγράμματα, είτε μόνιμα, είτε ευκαιριακά, τα οποία απευθύνονταν σε διάφορες κατηγορίες ατόμων με αναπηρίες, μεταξύ αυτών και ατόμων με αναπηρία όρασης, ορισμένα εκ των οποίων μάλιστα διέθεσαν αυθεντικά εκθέματα προς απτική διερεύνηση. Αυτών των εκπαιδευτικών προγραμμάτων ακολούθησαν αρκετά, των οποίων το περιεχόμενο διαφοροποιήθηκε και εμπλουτίστηκε με την πάροδο του χρόνου. Σε αντίθεση, το Μουσείο Χ δεν υλοποιεί εκπαιδευτικά προγράμματα για τους επισκέπτες με αναπηρία όρασης, έως την χρονική περίοδο της διεκπεραίωσης της παρούσας έρευνας. Το Μουσείο Χ επιτρέπει στους επισκέπτες με αναπηρία όρασης, όταν περιηγούνται στον εκθεσιακό χώρο, να ψηλαφίσουν ορισμένο αριθμό αυθεντικών εκθεμάτων και να αναγνώσουν ορισμένο αριθμό κείμενων braille. Και σε αυτό το μονοπάτι φαίνεται να βαδίζουν και μερικά ακόμη μουσεία στη χώρα προσφέροντας πρόσβαση στην πληροφορία στους επισκέπτες με αναπηρία όρασης με την παροχή ενημερωτικού υλικού και λεζάντων σε γραφή braille, συστήματος ακουστικής ξενάγησης, εκθεμάτων αυθεντικών ή αντίγραφων προς απτική διερεύνηση.

Τα άνωθεν καταδεικνύουν ότι, ορισμένα ελληνικά μουσεία έχουν κάνει αξιοπρεπείς προσπάθειες για την αύξηση της πρόσβασης των ατόμων με αναπηρία όρασης. Ωστόσο, ο αριθμός και η διάρκεια των περισσότερων εξ αυτών των πρωτοβουλιών, φαίνεται να είναι περιορισμένα, γεγονός που καταδεικνύει ότι τα μουσεία, αντιμετωπίζουν τους επισκέπτες με αναπηρία όρασης ως περιστασιακούς επισκέπτες, χωρίς να προβαίνουν στην υιοθέτηση μιας προσέγγισης ενσωμάτωσης, η οποία να βασίζεται στην αποτελεσματικότητα ενός πολύ-αισθητηριακού περιβάλλοντος και στις αρχές του καθολικού σχεδιασμού (Argyropoulos & Kanari, 2015). Τα περισσότερα μουσεία αφαιρούν από τους επισκέπτες το δικαίωμα να αγγίξουν τα εκθέματά τους

αναφέροντας ότι, η ψηλάφηση καταστρέφει αριστουργήματα ηλικίας εκατοντάδων ή χιλιάδων ετών (Boussaid, 2004). Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, βέβαια, ότι στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία όρασης, το αίτημα για πρόσβαση στο πολιτισμικό υλικό των μουσείων βρίσκεται σε αντίθεση με μία από τις σημαντικότερες «αποστολές» πολλών μουσείων, δηλαδή, την έκθεση των μουσειακών αντικειμένων και των έργων τέχνης καθώς και την ταυτόχρονη προστασία των (Argyropoulos & Kanari, 2015). Όπως δηλώνει ο Hetherington (2000), αυτό το χαρακτηριστικό των μουσείων ως χώρων βλέπουμε και δεν αγγίζουμε, βρίσκεται στην καρδιά πολλών συζητήσεων σχετικά με την πρόσβαση των ατόμων με αναπηρία όρασης στα μουσεία και τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα με αναπηρία όρασης συλλαμβάνονται στο πλαίσιο των μουσείων ως επισκέπτες, δεδομένου ότι είναι μια απροσδόκητη παρουσία που δεν έχει προβλεφθεί στην ιστορία των μουσείων. Ως εκ τούτου, τα μουσεία διερευνούν τρόπους προκειμένου να ανταποκριθούν στο δικαίωμα των ατόμων με αναπηρία όρασης να έχουν πρόσβαση σε αυτά, και το Μουσείο Χ όπως διαπιστώθηκε από τα προαναφερθέντα, έχει υλοποιήσει σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση παροχής πρόσβασης στο πολιτισμικό αγαθό για τους επισκέπτες με αναπηρία όρασης.

Ολοκληρώνοντας την ερμηνεία των ευρημάτων με την πρόσβαση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στις υπηρεσίες του Μουσείου Χ, αναφέρθηκε στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων ότι, το Μουσείο Χ δεν έχει επιμορφώσει, έως την χρονική περίοδο της διεξαγωγής της ερευνητικής μελέτης, το προσωπικό του στο ζήτημα της προσβασιμότητας των ατόμων με αναπηρία όρασης σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι περισσότεροι των ανθρώπων που εργάζονταν στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ, και κλήθηκαν να παραθέσουν τις αντιλήψεις τους, φάνηκε ότι διαθέτουν μια επιδερμική γνώση για τον όρο πρόσβαση και τα άτομα με αναπηρία όρασης, αφού φάνηκε να δυσκολεύονται στην οριοθέτηση του όρου προσβάσιμο μουσείο και να μην έχουν πλήρη κατανόηση των αναγκών των ατόμων με αναπηρία όρασης και των αληθινών προκλήσεων που τα τελευταία συναντούν, όταν επισκέπτονται έναν χώρο πολιτισμικής κληρονομιάς, όπως αυτόν του μουσείου. Επιπρόσθετα, από τις συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν φανερώθηκε σύγκλιση και απόκλιση στις αντιλήψεις των ανθρώπων που εργάζονται στο Μουσείο Χ, καθρεπτίζοντας τη λειτουργία της διεπιστημονικής ομάδας του Μουσείου Χ. Ειδικότερα, όταν υπάρχουν αποκλίσεις στις αντιλήψεις των ανθρώπων που εργάζονται στο Μουσείο Χ, στο ζήτημα της συμπεριληψής των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ, καθίσταται σαφές πως θα υπάρξουν δυσλειτουργίες και στην υιοθέτηση και εφαρμογή των αρχών του καθολικού σχεδιασμού. Ωστόσο, ελπιδοφόρες δείχνουν να είναι οι προτάσεις που, ως επί το πλείστον, διατυπώθηκαν από τους ανθρώπους που εργάζονται στην Εφορεία Αρχαιοτήτων και στο Μουσείο Χ για τη βελτίωση της πρόσβασης των ατόμων με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ. Με αυτό

τον τρόπο καταδεικνύεται πως αφενός, οι άνθρωποι της Εφορείας Αρχαιοτήτων και του Μουσείου Χ αναγνωρίζουν ότι, προς το παρόν, το Μουσείο Χ δεν μπορεί να παράσχει μια ολοκληρωμένη μουσειακή εμπειρία στους επισκέπτες με αναπηρία όρασης, αφετέρου πως υπάρχει διάθεση από μέρους τους για εφαρμογή πρακτικών που θα καταστήσουν στο μέγιστο δυνατό βαθμό εφικτή τη συμπερίληψη των επισκεπτών με αναπηρία όρασης στο Μουσείο Χ.

Σύμφωνα με τους Argyropoulos et al. (2016), η κατάρτιση του προσωπικού του μουσείου αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την ανάπτυξη προσβάσιμων διαφοροποιήσεων και πρακτικών ενσωμάτωσης για τα άτομα με αναπηρία όρασης, γεγονός που καθίσταται εφικτό, όχι μόνο με την επιμόρφωση του προσωπικού στο ζήτημα της αναπηρίας της όρασης, αλλά και σε σύγχρονα ζητήματα όπως, η συνεκπαίδευση και η διαφοροποίηση. Η κατάρτιση του προσωπικού του μουσείου στα προαναφερόμενα είναι πολύ σημαντική για τη βελτίωση της γνώσης για την αναπηρία, για τη δημιουργία θετικών στάσεων, καθώς επίσης και για την ανάπτυξη εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των ατόμων με αναπηρία όρασης, ενώ, βάσει ερευνητικών δεδομένων, το προσωπικό οδηγείται και σε μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση. Μολαταύτα και παρά τη δέουσα σημασία αυτής της έκφρασης της προσβασιμότητας, στην πλειονότητα των μουσείων στον ελλαδικό χώρο υπάρχει έλλειψη συστηματικής εκπαίδευσης του προσωπικού σε ζητήματα όπως, η αναπηρία και η προσβασιμότητα (Αλεξίου, 2004, Γκότσης, 2004, Dufreney-Trinchinetti, 2004, Καλεσοπούλου, 2015, Kanari & Argyropoulos, 2014, Καστρινάκη, 2004, Πολυχρονίου, 2004, Χατζηνικολάου, 2004). Όμως, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο McGinnis (1999), η κατανόηση του πώς να επικοινωνούμε, πώς να συμπεριφερόμαστε και πώς να βοηθούμε επισκέπτες με αναπηρίες είναι οι πρώτοι φραγμοί που τα μουσεία πρέπει να αντιμετωπίσουν.

Συνοψίζοντας, το Μουσείο Χ έχει πραγματοποιήσει σημαντικά βήματα για την προσέγγιση των επισκεπτών με αναπηρία όρασης. Ωστόσο, δέον είναι η προσπάθεια να συνεχιστεί, προκειμένου να ικανοποιηθούν στο μέγιστο δυνατό βαθμό οι ανάγκες των επισκεπτών με αναπηρία όρασης, αν επιθυμούμε να μιλούμε για καθολική πρόσβαση και όχι για εκφάνσεις της. Το Μουσείο Χ για να κατορθώσει να σχεδιάσει τελεσφόρα για τους επισκέπτες με αναπηρία όρασης, θα πρέπει να τους εμπλέξει στο σχεδιασμό. Η αντίληψη αυτή, εκπηγάει από τη θεωρία του καθολικού σχεδιασμού. Ο καθολικός σχεδιασμός τοποθετεί τον άνθρωπο στο επίκεντρο της σχεδιαστικής διαδικασίας, ανταποκρίνεται στη διαφορετικότητα και την ανθρώπινη ποικιλομορφία, προσφέρει αυτονομία και δίνει τη δυνατότητα για προσαρμοστική και ελαστική χρήση (Cave, 2007). Έτσι, το Μουσείο Χ μπορεί να εφαρμόσει την καθολική σχεδίαση και στο περιβάλλον του και στην πολιτιστική κληρονομιά που φιλοξενεί και στις υπηρεσίες που διαθέτει, δίδοντας τη δυνατότητα στους επισκέπτες με αναπηρία όρασης να μετέχουν με ισότιμους όρους και όχι να περιθωριοποιούνται

με στοχευόμενες υπηρεσίες, που δεν επιφέρουν ευρύτερες αλλαγές στο σχεδιασμό και την οργανωτική κουλτούρα (Sandell, 2003).

Η εφαρμογή της καθολικής πρόσβασης δεν σημαίνει κατ' ανάγκην μεγάλο κόστος. Αυτό που χρειάζεται είναι απλώς σωστή μελέτη, φαντασία, τόλμη και συνεργασία για να ξεπεραστούν τα ποικίλα εμπόδια (Πολυχρονίου, 1997). Το πρόβλημα ωστόσο, δεν φαίνεται να είναι στην πρόσβαση αυτή κάθε αυτή, αφού υπάρχουν και ποικίλες και πολυάριθμες λύσεις. Το πρόβλημα φαίνεται να είναι στις στάσεις των ανθρώπων. Η υποδοχή των ατόμων με αναπηρία όρασης στα μουσεία δεν σκοντάφτει σε τεχνικούς φραγμούς, αλλά σε διανοητικούς και συναισθηματικούς φραγμούς. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Dufreney-Trinchinetti (2004), το επιχείρημα που προβάλλουν κάποιοι για τη διαφύλαξη της ασφάλειας των ατόμων αυτών, καθώς και των έργων, κρύβει στην πραγματικότητα το φόβο τους να έρθουν αντιμέτωποι με ένα διαφορετικό κοινό. Η σωστή ενημέρωση και πληροφόρηση όμως, αναφορικά με την υποδοχή των ατόμων με αναπηρία όρασης θα συμβάλλει στον εμπλουτισμό των γνώσεων και των εμπειριών τους και θα καταλαγιάσει το φόβο τους. Συνεπώς, δε ζητείται πρόσβαση στα μουσεία, δε ζητείται πρόσβαση στον πολιτισμό και μόνο. Ζητείται πρόσβαση σε συνειδήσεις και νοοτροπίες. Η ανθρώπινη συνείδηση είναι η αφετηρία της καθολικής πρόσβασης. Αν δεν αλλάξει αυτή όλα τα νομοθετήματα θα ριφθούν στο κενό. Είναι μια διαδικασία μακρόχρονη, όμως κρίνεται ουσιώδης για την επίτευξη της πρόσβασης των ατόμων με αναπηρία όρασης στα μουσεία. Ιδιαίτερα στα μουσεία και ίσως όχι τόσο σε άλλα δημόσια κτίρια, γιατί τα μουσεία αποτελούν το κριτήριο αξιολόγησης του πολιτιστικού και κοινωνικού επιπέδου μιας χώρας (Πολυχρονίου, 1997).

4. Περιορισμοί Έρευνας

Όπως προαναφέρθηκε, πρόκειται για μία μελέτη περίπτωσης, της οποίας δείγμα αποτελεί ένα Μουσείο Χ. Συνεπώς, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δεν μπορούν να γενικευτούν, διότι δε μελετήθηκε ένας μεγάλος και συνάμα ικανοποιητικός αριθμός μουσείων. Ωστόσο, αυτό ήταν γνωστό εκ των προτέρων, αφού πρόθεση μιας ποιοτικής έρευνας, όπως και της παρούσας, είναι η διερεύνηση ενός κεντρικού φαινομένου σε βάθος και όχι η γενίκευση των ευρημάτων της.

5. Επίλογος

Η μουσειακή εμπειρία, διαχρονικά, χαρακτηρίζεται από την «οπτικοκεντρική» φιλοσοφία των εκθεσιακών χώρων (Χάιτας & Τράντα, 2007). Τα άτομα με αναπηρία όρασης όμως, προσλαμβάνουν πληροφορίες για τον κόσμο κυρίως μέσω της αφής. Η αφή, ιδιαίτερα η ενεργητική αφή επιτρέπει στα άτομα με αναπηρία όρασης να αναγνωρίσουν αντικείμενα, καθώς και τις ιδιότητές τους (Lederman & Klatzky, 2009). Συνεπώς, το χέρι για ένα άτομο με αναπηρία όρασης, είναι ότι το μάτι για έναν βλέποντα (Gibson, 1962). Απαγορεύοντας ένα μουσείο την απτική διερεύνηση

των εκθεμάτων που διαθέτει, βάζει αυτομάτως φραγμό στη διαμόρφωση πολιτιστικής ταυτότητας των ατόμων με αναπηρία όρασης. Σημαντικό κρίνεται, το μουσείο να αποπονηθεί την «οπτικο-κεντρική» φιλοσοφία στην προσέγγιση του πολιτισμικού υλικού του και αυτό, όχι μόνο για να ικανοποιήσει τις ανάγκες των επισκεπτών με αναπηρία όρασης, αλλά όλων εκείνων των επισκεπτών που έχουν υιοθετήσει μια απορριπτική προς το μουσείο στάση. Ένας παραλληλισμός μεταξύ μουσείου και σχολείου, θα βοηθούσε να γίνει κατανοητό αυτό. Είναι γνωστό ότι, το μουσείο αποτελεί άτυπο περιβάλλον μάθησης, ενώ το σχολείο αποτελεί τυπικό περιβάλλον μάθησης. Κοινό στοιχείο των δύο περιβαλλόντων μάθησης, φαίνεται να αποτελεί η διαδικασία παροχής γνώσεων στους «διδασκόμενους» των. Δηλαδή, στο μουσείο η μεταφορά γνώσεων γίνεται με οπτικο-κεντρική μορφή, παρομοίως στο σχολείο με δασκαλοκεντρική μορφή διδασκαλίας.

Ποιο συγκεκριμένα, κατά τη δασκαλοκεντρική μορφή διδασκαλίας, σε μία σχολική τάξη, ο ρόλος του διδάσκοντος είναι κυρίαρχος, ενώ ο ρόλος των διδασκόμενων περιορίζεται σε αυτόν του απλού θεατή με συμμετοχή παθητική (Κιτσαράς, 2004). Παρομοίως, στον εκθεσιακό χώρο ενός μουσείου, οι επισκέπτες, κατά την περιήγησή τους, υιοθετούν παθητική στάση, αφού περιορίζονται στην παρατήρηση των συλλογών που αυτό διαφυλάσσει και στην ανάγνωση της γραπτής πληροφορίας, των λεζάντων, που τις συνοδεύει. Η δασκαλοκεντρική μορφή διδασκαλίας έχει δεχθεί οξεία κριτική, διότι μεταξύ άλλων καταδικάζει το διδασκόμενο σε ρόλο παθητικού δέκτη, αγνοεί την ετερότητα του και δεν του επιτρέπει να αυτενεργήσει (Κιτσαράς, 2004), γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα, το πέρασμα στη μαθητοκεντρική μορφή διδασκαλίας, κατά την οποία ο διδασκόμενος βρίσκεται στο επίκεντρο της διδασκαλίας και συμμετέχει ενεργά σε αυτή. Είναι σημαντικό αυτό το πέρασμα να γίνει και στο μουσείο. Οι επισκέπτες να αποκτήσουν έναν ενεργό ρόλο στον εκθεσιακό χώρο. Να μπορούν να αναπτύξουν ένα «σιωπηλό διάλογο» με τα εκθέματα του μουσείου, χωρίς να παραβλέπεται, βέβαια, η ασφάλειά τους. Όπως στην καθημερινότητα ο άνθρωπος χρησιμοποιεί όλες τις αισθήσεις, έτσι και στον εκθεσιακό χώρο πρέπει να βιώνει εμπειρίες που να μπορούν να προσεγγιστούν και με τις άλλες, πέραν της όρασης, αισθήσεις. Η δυνατότητα αυτή εμπλουτίζει και ενδυναμώνει σημαντικά τη μουσειακή εμπειρία (Χάιτας & Τράντα, 2007). Ειδικότερα, για τους επισκέπτες με αναπηρία όρασης σημαντική κρίνεται η ενεργητική προσέγγιση των εκθεμάτων. Η σημασία της ενεργητικής αφής έχει επισημανθεί από πολλούς ερευνητές και υποστηρίζεται ότι τα άτομα με αναπηρία όρασης θεωρούν την αφή ως την ουσία της πρόσβασής τους στα μουσεία, διότι μέσω της αφής είναι σε θέση να κατασκευάσουν νοητικές εικόνες των εκθεμάτων (Argyropoulos & Kanari, 2015). Παράλληλα με τα παραπάνω, το μουσείο, επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο του ως φορέας εναλλακτικής και άτυπης μάθησης, καθίσταται σημαντικό να παρέχει στον επισκέπτη τη δυνατότητα για πολλαπλή και συνδυαστική αισθητηριακή εμπειρία (Χάιτας & Τράντα, 2007).

Βιβλιογραφία

- Αλεξίου, Χ. (2004) Πρόσβαση ατόμων με αναπηρία στα πολιτιστικά δρώμενα: Το πρόβλημα και οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις για την επίλυσή του. Στο Α. Τσιτούρη (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 230-237). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Αργυρόπουλος, Β. (2011) Η εκπαίδευση παιδιών με σοβαρά προβλήματα όρασης: ερευνητική και πρακτική προσέγγιση στο χώρο της διδασκαλίας. Στο Σ. Παντελιάδου & Β. Αργυρόπουλος (Επιμ.), *Ειδική Αγωγή: Από την έρευνα στη διδακτική πράξη* (σελ.29-81). Αθήνα: Πεδίο.
- Argyropoulos, V. & Kanari, C. (2015) Re-imagining the museum through “touch”: Reflections of individuals with visual disability on their experience of museum-visiting in Greece. *ALTER - European Journal of Disability Research*, 9(2), 130-143.
- Argyropoulos, V., Nikolaraizi, M., Kanari, C. & Chamonikolaou, S. (2016) Education and access of students with visual disabilities to culture: re-defining the role of museums. *Proceedings of END 2016*. International Conference on Education and New Developments (pp. 374-378), M. Carmo (Ed.). Ljubljana, Slovenia.
- Argyropoulos, V., Nikolaraizi, M., Chamonikolaou, S. & Kanari, C. (2016) Museums and people with visual disability: an exploration and implementation through an Erasmus+ project. *Proceedings of EDULEARN16 Conference* (pp. 4509-4516). Barcelona, Spain.
- Αθανασιάδου, Α. (2004) Μουσεία και πολιτιστικά κτίρια του Υπουργείου Πολιτισμού – Η πρόσβαση των ΑμεΑ. Στο Α. Τσιτούρη (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 139-141). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Βουδούρη, Δ. (2003) *Κράτος και Μουσεία: Το Θεσμικό Πλαίσιο των Αρχαιολογικών Μουσείων*. Αθήνα: Σακκούλα.
- Boussaid, M. (2004) Πρόσβαση τυφλών και ατόμων με προβλήματα όρασης στα μουσεία: προοπτικές. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 55-59). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Bronfenbrenner, U. (1977) Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32, 513-531.
- Bronfenbrenner, U. (1989) Ecological systems theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development* (Vol. 6, pp. 187-249). Greenwich, CT: JAI Press.
- Burgstahler, S. (2009) *Universal Design in Education: Principles and Applications*. University of Washington: DO-IT.
- Cave, A. (2007). *Museums and Art Galleries*. CAE and RIBA Publishing.

- Corn, A. L., DePriest, L. B. & Erin, J. N. (2000) Visual Efficiency. In M. C. Holbrook & A. J. Koenig (Ed.), *FOUNDATIONS OF EDUCATION: Instructional Strategies for Teaching Children and Youths with Visual Impairments* (pp.464-491). New York: AFB PRESS.
- Dufreney-Trinchinetti, F. (2004) Παράμετροι που εμπλέκονται στην εξασφάλιση της πρόσβασης στον πολιτισμό για τα άτομα με αναπηρία. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 65-69). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Gibson, J. J. (1962) Observations on active touch. *Psychological Review*, 69, 477-491.
- Γκότσης, Σ. (2004) Ερμηνευτικά-εκπαιδευτικά προγράμματα για ομάδες ατόμων με αναπηρίες: το παράδειγμα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 207-213). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Hetherington, K. (2000) Museums and the visually impaired: The spatial politics of access. *The Sociological Review*, 48(3), 444-463.
- Huebner, M. K. (2000) Visual Impairment. In M. C. Holbrook & A. J. Koenig (Ed.), *Foundations of Education: history and theory of teaching children with visual impairments* (Vol. I) (pp. 55-76). New York: AFB PRESS.
- Καλεσοπούλου, Δ. (2015) Καθολική πρόσβαση ατόμων με ΑνΕΕΑ σε μουσεία & αρχαιολογικούς χώρους: από το «ανάπηρο» μουσείο στο μουσείο για όλους. Στο Β. Αργυρόπουλος, Σ. Χαμονικολάου & Χ. Κανάρη (Επιμ.), *ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ/ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ: Η πρόσβαση ατόμων με αναπηρίες ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων* (σελ. 192- 203). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Kanari, H. & Argyropoulos, V. (2014) Museum educational programs for children with visual disabilities. *The International Journal of the Inclusive Museum*, 6 (3), 13-26.
- Καστρινάκη, Κ. (2004) Επιμόρφωση προσωπικού υποδοχής σε μουσεία και πολιτιστικούς χώρους. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 238-241). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Κιτσαράς, Γ. Δ. (2004) *ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ: Με Σχέδια εργασίας*. Αθήνα: Ιδιωτική.
- Λεβέντη, Α. (2004) Σχεδιάζοντας με φροντίδα για όλους χωρίς αποκλεισμούς. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 29-33). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Lederman, S. J. & Klatzky, R. L. (2009) Haptic perception: A tutorial. *Attention, Perception & Psychophysics*, 71(7), 1439-1459.

- Mace, R. (1997) *What is universal design*. NC State University: The Center for Universal Design.
- McGinnis, R. (1999) The disabling society. In E. Hooper-Greenhill (Ed.), *The educational role of the museum* (pp.278-287). London: Routledge.
- McLaren, L. & Hawe, P. (2005) Ecological Perspectives in Health Research. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 59, 6-14.
- Mineiro, C. (2010) Access to museums for people with disabilities - a Portuguese experience. *Μουσείο*, 7, 36-41.
- MLA (2004) "ACCESS FOR ALL" TOOLKIT: *Enabling inclusion for museum, libraries and archives*. Retrieved from: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20081209011037/http://www.mla.gov.uk/resources/assets//A/access_mla_tk_pdf_5670.pdf
- Νάκου, Ε. (2015) Εκπαιδευτικά προγράμματα για άτομα με αναπηρίες ή/και εκπαιδευτικές ανάγκες σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία στην Ελλάδα. Στο Β. Αργυρόπουλος, Σ. Χαμονικολάου & Χ. Κανάρη (Επιμ.), *ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ/ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ: Η πρόσβαση ατόμων με αναπηρίες ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων* (σελ. 213-236). Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Πίνη, Ε. (2004) Σχεδιάζοντας αρχαιολογικά εκπαιδευτικά προγράμματα για άτομα με αναπηρίες. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 196-199). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Πολυχρονίου, Ι. (1997) ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ. Στο Μ. Βελιώτη – Γεωργοπούλου & Ει. Τσαντουσάκη (Επιμ.), *Μουσεία και Άτομα με Ειδικές Ανάγκες: Εμπειρίες και Προοπτικές* (σελ. 43-50). Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών: Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού. Αθήνα: Gutenberg.
- Πολυχρονίου, Ι. (2004) Σχεδιασμός προσβάσιμων δημόσιων και πολιτιστικών κτιρίων. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 80-85). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Ρωμιοπούλου, Α. (1997) ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ. Στο Μ. Βελιώτη – Γεωργοπούλου & Ει. Τσαντουσάκη (Επιμ.), *Μουσεία και Άτομα με Ειδικές Ανάγκες: Εμπειρίες και Προοπτικές* (σελ. 35-36). Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών: Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ), Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού. Αθήνα: Gutenberg.
- Sandell, R. (2003) Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and Society*, 1(1), 45-62.

- Σταματέλου, Α. & Χαραλαμπίδου, Ζ. (2007) ACCU-Access to Cultural Heritage: Policies of Presentation and Use: μια ευρωπαϊκή πρωτοβουλία για τη βελτίωση της πρόσβασης σε χώρους πολιτιστικής κληρονομιάς. *Μουσείο*, 5, 31-33.
- Story, M. F. (2001) Principles of universal design. In W. F. E. Preiser & K. H. Smith (Ed.), *Universal design handbook* (2nd Edition) (pp.4.3-4.12). New York: McGrawHill.
- Story, M. F., Mueller, J. L. & Mace, R. L. (1998) *The universal design file: Designing for people of all ages and abilities*. NC State University: The Center for Universal Design.
- Susser, M. & Susser, E. (1996) Choosing a future for epidemiology: II. From black box to Chinese boxes and eco-epidemiology. *American Journal of Public Health*, 86, 674-7.
- The Center for Universal Design. (1997) *The Principles of Universal Design*. Retrieved from: https://www.ncsu.edu/ncsu/design/cud/about_ud/udprinciplestext.htm
- Weisen, M. (2008) How accessible are museum today? In H. J. Chatterjee (Ed.), *Touch in museums. Policy and practice in object handling* (pp. 243-252). Oxford-New York: BERG.
- Χάιτας, Χ. & Τράντα, Α. (2010) Όταν τα αντικείμενα αγγίζονται... Το παράδειγμα της έκθεσης «Πρόσωπα και Πράγματα». *Μουσείο*, 7, 4-13.
- Χατζηνικολάου, Τ. (2004) Καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης και προτάσεις για μια πολιτική διερεύνησης συμμετοχής των ΑμεΑ στον πολιτισμό και τον αθλητισμό. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 249-251). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.
- Χούλια-Καπελώνη, Σ. & Μπουτοπούλου, Σ. (2004) Υφιστάμενη κατάσταση και προοπτική πρόσβασης ΑμεΑ σε κρατικά αρχαιολογικά μουσεία και συλλογές. Στο Α. Τσιτούρη, (Επιμ.), *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρίες σε χώρους πολιτισμού και αθλητισμού* (σελ. 142-147). Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.